

štel za shrambo meniškemu selišču stoječemu pod trško goro, kjer je zdaj gradič Vinski dvor (Weinhof). To pa je gotovo poleg ustanovitnega lista zatiškega samostana iz leta 1135, da je patrijarh Peregrin, takrat tudi deželni gospod na Kranjskem, temu samostanu daroval selišče Vinskigrad (Wingarten) ravno v okolici sedanjega Novomesta. Morebiti da je slovenski Gradec in nemški Wingarten ime enega in ravno tistega kraja. K tej posesti je Zatičina pozneje krog leta 1330 po premožnih dobrotnikih dobila še mnogo kmetij v gornjem, srednjem in spodnjem Bršlinu (Werschlagen), kakor je pisano, blizu Trga ali Tržišča (prope oppidum Marktstatt, auf dem Marktett). Ta zaznamek kaže, da takrat se je ta dolenski Gradec že štel za trg: to se vjema tudi s tem, da vinska gora poleg Novomesta se še zdaj imenuje „trška“ gora.

Avstrijski nadvojvoda Rudolf IV., ki je drugod že marsikako ustanovilo napravil, na pr. cerkev sv. Stefana ali pa vseučilišče na Dunaji, si je hotel tudi na Kranjskem, ktero je iz dni cesarja Rudolfa I., namreč iz leta 1282 v lasti habsburških knezov, postaviti spominek. Zamenil si je leta 1365 od zatiškega opata Petra mnogo posestev, s temi je združil še več posestev mehovskega grada, in ustavil na polotoku, ki ga Krka s svojo vodo od treh strani obdaja, in kjer je bil poprej kraj Gradec (locus seu villa Gratez), novo z ozidjem obdano mesto. Po svojem imenu je vojvoda to mesto v nemškem jeziku imenoval Rudolfswerth, to je po naše Rudolfov otok; dal je ustanovilno pismo in s tem mnoge pravice mestnjanom leta 1365 v ponedeljek po Cvetnici. Da se je nemško ime „Rudolfswerth“ ohranilo v vseh listinah, v letnikih, v deželnih zborih, v deželnih popisih, je res; al domačemu slovenskemu narodu je vedno le ime „Novomesto“ se priljubovalo. Po tem glasu se je včasih še celó latinščina ravnala, ker ni vselej pisala „Rudolfswerta“, temuč tudi „Oppidum Neomestianum“ leta 1594 v listu patrijarha Frančiška Barbara, ali „Nova Civitas“ v potopisu škofa Tomaža Krena leta 1600, ali „Novamesta“ v ustavljanji prošta Jeronima kneza Lantierskega leta 1686. H koncu je jela celó nemščina zabiti ustanoviteljevo ime, in po malem, na pr. v deželnem zboru leta 1612 in 1737, rabiti čisto prestavo iz slovenščine „Neustadt“; pomanjšavno obliko „Neustädtl“ je spraval leta 1783 na dan mož, ki tudi po družih stranéh Novomestu ni bil v drugo kot v zatiro in pogubo. Še ptuji francozki posilnik ni rabil golega zmanjšavnega imena, temuč je pisal „la ville de Neustadt“. Pri vsem tem pa je gimnazija novomeška še do leta 1848 pisala „gymnasium Rudolphswertense“.

Toliko o imenu novega mesta Rudolfovega. O zgodbah tega mesta bi se dalo še na dalje več govoriti; kako namreč je izprva dobilo lastno duhovnijo, razun stare cerkve sv. Antona v gojzdu zidalo novo sv. Nikolaja, leta 1494 dobilo korarstvo s proštom; kako je sprejelo leta 1472 samostan frančiškanski, pred letom 1490 bolnišnico z duhovnikom vred, leta 1658 samostan kapucinski; kako se je hrabro branilo silovitim turškim napadom leta 1430, 1469, 1492 in 1547, in zraven služilo za trgovsko stanišče in za vojaško založnico proti turški meji; kako je dalje leta 1746 imelo latinske šole, leta 1748 okrožno glavarstvo, kako je pa dalje jelo slabeti in se manjšati, zlasti ko je leta 1809 ptuji posilnik okolico požgal; kako pa je v najnovejših dneh si zopet začelo pomagati na bolji stan. Pa vse take reči, menim, da bi zgodovinski spis za petstoletnico imel svetlo in obširno razložiti.

Petstoletnica — ker ni ležeče na velicah stroških za kak nečimern hrup, za golo našopirjeno praznovanje po neslovanski šegi — bi se utegnila s tem obhajati:

da se prvič na svetlo dá spominska knjiga, ki bi obsegala zgodovino novomeško, in poglavitne listine, ki v to zgodovino zadevajo, na pr. vstanovilno listino Novomesta po Rudolfu IV., ustanovilo frančiškanskega samostana, korarstva in prošije, prvih latinskih šol in više gimnazije itd.; da se drugič v ustanovilni dan, v ponedeljek po Cvetnici, ali za veselega spomina voljo bolj prav po Velikinoči, obhaja s slovesnim cerkvenim opravilom, s sprevedom mestnega stražnega krdele, s slovesno besedo ali z drugo primerno veselico; da se tretjič vstanovi koristna naprava, ki bi tudi poznim vnukom oznanovala nekdanjo petstoletnico. Za tako ustanovilo je neki dopisnik v „Novicah“ in v „Ljubljansici“ že nasvetoval vtrjenje in zagotovljenje više gimnazije, za ktero je zares vredno skrbeti, da se obdrži na korist mestu in celi dolenski strani. Tudi kamniten spominek pred mestom ali v mestu bi ne bil napačen.

Hicinger.

Zgodovinske stvari.

Pogodbe od leta 1815.

Ker marsikdo zdaj, ko je cesar Napoleon v prestolnem svojem govoru svetu oklical, da pogodbe od leta 1815 nimajo nobene veljave več, radovedno poprašuje: kaj neki so te pogodbe, naj podamo svojim bravcem to črtico zgodovinsko.

To, kar se „pogodbe od leta 1815“ imenujejo, je mnogo pogodeb, ki so jih, ko so potihnile silne vojske, sklenili vladarji od 1. novembra 1814 do 9. junija 1815 v dunajskem zboru, kterege že omenjuje končni člen pariškega miru od 30. maja 1814.

Pogodba od 8. aprila 1815 med prusko (prajzovsko), rusko in avstrijsko vlado oklicuje, da Krakovo je samosvojna, pod varstvo teh treh vlad postavljena dežela. V pogodbi 8. maja, ki so jo ravno te vlade sklenile, je ruska vlada odstopila pruski sedanje vojvodstvo Poznansko (Posen) in mesto Torun (Thorn); Avstrii so se povrnila poljske dežele, ki jih ji je vzela Rusija; ruski car Aleksander pa si je pridržal, da iz ostankov velike vojvodine Varšave osnuje poljsko kraljestvo, ki se za to še zdaj imenuje zborna Poljsko (Congress-Polen). Po pogodbi od 18. maja med prusko in saksonsko vlado je Prusija dobila sedanjo vojvodino Saksonijo in pa kos Lužic (Lausitz).

Tem pogodbam se vrstuje dunajsko končno pismo od 9. junija 1815, ki ga je podpisalo 8 vlad, ki so namestovale zborni (kongresni) odbor, namreč: avstrijska, ruska, pruska, angleška, španjska, portugalska, švedska in francozka. To končno pismo je nekako evropsko državno pravo, ki ima vzdržati ravnovago ali razmernost držav evropskih, in ima biti podnožje vzajemnih pravic in dolžnosti, še posebno pa poroštvo nemške zveznice od 8. junija, poroštvo ustave in uprave kraljestva poljskega, poroštvo zemlje, svobode in neutralnosti Krakovega.

Razširila pa se je dunajska zborna listina še po drugem v Parizu sklenjenem miru od 20. nov. 1815.

Po tem dogovoru je Avstrija dobila ilirske dežele (Ilirijo in Dalmacijo), gornjo Italijo do Pada in Tesina (lombardo-beneško kraljestvo), Tirol in Salcburško, — Prusija je zraven dežele (provincije) Saksonije in Poznanske dobila še Julijo (Jülich), Vrh (Berg), doljni Rajn, Vestfalijo (od Darmštata), Veclar, Korvey, Dortmund in Lauenburg na desno od Labe, Saarbrück in Saarlouis (od Francozov), — Hanoversko je postalo kraljestvo, in od Prusije je dobilo izhodnjo Frizijo, Hildesheim, Goslar in grofijo Lingen; — Bavarija (Parsko) je dobila Würzburg, Aschaff-

burg, sedanje Rajnsko okrožje, od Prusije Ansbach in Bayreut, Landavo pa od Francozov, in še nekatere druge nemške vojvodine so prejele kakošno deželico po zameni. Vsa Nemčija je bila po zveznem pismu od 8. junija v nemški „Bund“ združena. Rusija je za galičiške okrajne, ki jih je odstopila Avstrii, prejela v kraljestvo poljsko prekrsteno vojvodino Varšavo, kateri pa se je odcepilo Poznansko in Krakovo, — Sardinija je dobila Genovo, Holandija pa nekdanjo avstrijsko Nizko zemljo in Lutih — zato, da bi bile trdne meje proti Francozkemu! — Velika Britanija je dobila Malto in Helgoland, francozke in holandske naselbine in pa protektorstvo čez jonske otoke, — Švajca je dobila Genf, Wallis in Neufchatel in priznanje stanovitnega neutralstva, — Marija Louiza, Napoleonova žena, je Parmo in Piačenco dobila, Švedija in Norvegija ste bile združene v kraljestvo. Edina država, ki je zgubo trpela po teh pogodbah, bila je francozka. Najhuje pa so te pogodbe zadele rodovino Napoleonovo, zakaj izrečeno je bilo po njih, da nikdar več noben Napoleonovec (to je, nihče iz rodovine Napoleonove) ne more biti vladar francozki. Če prav Napoleon III. zopet sedi na prestolu francozkem in je cesar priznan od večine ravnostistih vlad, ki so podpisale pismo od leta 1815, so mu vendar pogodbe te od nekdanj ravno tako hud trn v peti, kakor Francozem, ker jih opominjajo časa, ko je mrknila njih slava.

Po „F. J.“

Slovstvo slovensko.

Polno torbico imamo danes novih knjig, ki so večidel slovenske ali saj so jih Slovenci spisali.

Začnemo s starim in milim nam znancem, ki se zove:

* *Domač koledar slovenski za prestopno leto 1864.* Spisal P. Hicinger, farman in dekan postojnski. 9. tečaj. S podobšino sedanjega Velehrada. V Ljubljani založil J. Giontini, natisnil Jož. R. Milic. — Kar smo v pohvalo Hicingerjevega koledarja že osemkrat rekli, rečemo z dobro vestjo tudi devetkrat, da ga nimamo bolj praktičnega koledarja od tega; česar leto in dan potrebuješ za vsakdanje potrebe, nahajaš v njem. Med družimi podučnimi sestavki donša ti letošnji tudi podobno in popis Velehrada, o katerem se je bralo letos toliko, in kamor je potovalo mnogo slovanskega naroda.

* *Goriški letnik za čitatelje vsacega stanu.* Prvi tečaj za leto 1864. Vrednik Fr. Zakrajšek, učitelj na c. k. viši realki v Gorici. Založnik Karl Sohar v Gorici. — Obsirna knjiga na 15 pôlah podaja nam mnogo podučnega in zabavnega berila. — Prvi del obsega marsikaj za praktično rabo, na pr. vremeoznanstvo, poduk o pismenini in štempeljini, spominsko kazalo, velikost evropskih držav in število ljudstva, majhno lekarnico (apoteko) itd. Pri „lekarnici“ bi radi pogrešali svētú o „vinu“ in „žganji“, ne da bi vino in žganje ne bilo mnogokrat zdravilo, al želó nevarno je, če se pravi, da z vinom se odpravi vsaka slabota in omotica, ali „da naj se otroci, ki so padli in se potolkli, po vsem životu umivajo z vinom.“ Naj bi o zdravniških rečéh nihče ne pisal, kdor ni zdravnik, pa tudi se prestavljalo ne, kar ni pisal zdravnik; mala pomota utegne tù velika škoda biti. Tega ne terjamo iz sebičnosti monopola zdravniškega, ampak iz skrbí, da se nehoté ne primeri kaka nesreča. — Drugi del obsega humoristično in satirično berilo. Gosp. izdatelj, beri ime njegovo odspred ali odzad, ima za satiro in humoristiko lep talent; to nam je pokazal že marsikrat v svojih spisih in tudi danes. Čeravno nam ni po vsem jasno, kar prav za prav meni s humoresko

„Zrak na Smolici“, nas je ta sestavček vendar vrlo mikal, še bolj pa njegovi svetje, kaj naj si izberó naši slovenski malarji za svoje predmete. Tù je gospod pisatelj marsiktero ostro pušico izpustil iz satirične svoje tulice. S Kišotom pa, da naravnost rečemo, nismo prav nič zadovoljni. Oho! — nas utegne zavrniti gospod prestavljavec. Al naša misel je, da je škoda za trud, ki se obrača na take, če tudi cenjene, dela, ki niso „naše gore listi“, ki v življenji našega naroda nimajo eksemplarov, da bi jih rojaci naši razumeli; „prešpanjsko“ jim ostane vse, ker ne poznajo ne „ritterjev“, ne „klatežev“, še manj pa jim potem mora jasna biti satira, ki je v takem spisu skrita. — Sicer pa ima drugi predalček še marsikako smešno drobtinico. V tretjem delu beremo „Zgodovino grofije goriško-gradiskanske“, „o gazu in plinosvečavi“ („Novice“ so podale unidan svojim bravcem ta spis pridnega realca Kunčiča), narodne pesmi, pravlice, vraže, uganjke, šopiček umetnih pesem, večidel izvirnih. Končava se pa „Letnik“ s popisom „literarne delavnosti po Goriškem v zadnjih letih.“ — Ako se razprodá letos toliko „Letnika“, da bo založnik zadovoljen, obeta nam gosp. izdatelj, da prihodnje leto pride še v obširniši knjigi na svetlo, zato pa tudi prosi pisatelje slovenske, zlasti za napredek slovenščine vnete goriške mladenče, naj ga podpirajo v težavnem poslu. — Izrekši svojo zadovoljnost nad večim delom letošnjega „Letnika“ naj razodenemo le še to željo, naj bi založnik ceno kolikor je moči znižal, da tudi manj premožni morejo seči po njem.

* *Koledarček za leto 1864.* Izdala v Celovcu družba sv. Mohora, je, kakor vsako leto, tudi letos skrbno sestavljena knjižica.

* *Velika Pratika za leto 1864.* Izdala kmetijska družba v Ljubljani. Vrednik prvega dela, ki je prav za prav „Pratika“, je gosp. fajmošter Blaž Potočnik, vrednik dodanih podučnih spisov dr. Jan. Bleiweis; založnik je Jož. Blaznik v Ljubljani. Prvikrat letos nahajamo v „ilustrirani“ naši „Pratiki“ naša slovanska apostola sv. Cirila in Metoda. Dobro! Podučni del obsega: Goveja kuga — in kaj naj vsak gospodar o nji vé. — O razstavah kmetijskih pridelkov. Kaj so razstave? Ali so že stara navada ali ne? Čemu so? — Dalje naznanja „Pratika“ 10 „gospodarskih skušinj“, — „Gospodarsko novico“. — „Pogovori pod lipo“, v katerih se razlagajo „narodne dolžnosti“, sklepajo letošnjo „Pratiko“.

* *Jezičnik ali pomenki o slovenskem pisanji.* Spisal J. Marn, katehet in učenik slovenščine na viši gimnazii ljubljanski. I. Leto. Natisnil in založil J. Rud. Milic. „Učiteljski Tovarš“ je prinesel letos te pomenke med učencem in učiteljem, ki jih je spisal gosp. prof. Marn. Ker smo že v „Tovaršu“ radi brali to slovnično podučevanje, smo zdaj tudi veseli, da je natisnjeno v posebni knjižici. Prav ob pravem času je prišlo to delce na svetlo in dobro došlo bode vsem, ki beró naše sedanje knjige in časnike, in marsikrat zadevajo na razločno pisanje, ker ta piše tako, uni pa drugače. Čegavo je pravo? — misli in misli potem marsikdo, pa ne vé si razjasnila, da to ali uno je pravo, mnogokrat pa tudi oboje. Te razjasnila nam v kratkočasnih pogovorih temeljito podaja „Jezičnik“ v 1. svojem „letu“, pa nam jih obeta še podati v 2. itd. „Naglo se lika mila slovenščina; hitro, skoraj prehitro spreminja svojo pisavo. Da bi sebi in svojim rojakom kolikor že pojasnil razne knjižne oblike slovenske, sem jel spisovati o slovenskem pisanji v razgovorih ali pomenkih, ker je razlaganje ktere koli slovnice samo na sebi presuho in premalo mično“ — pravi gospod pisatelj v predgovoru k tej zanimivi knjižici. Razlika